

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старај Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеџике модернизма у лирској џрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребџић, <i>Трајом Андрићеве сџваралачке еволуџије у раној лирици и збиркама џесама у џрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – џуџ кроз знакове Андрићеве сџваралашџива</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оџасном џуџу – краџки џоворни изрази усменоџ џорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засџуџљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у џроцесу обликовања Проклете авџије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о џрадиционалном доживљају оносџраноџ и неким елементџима фолклорноџ модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci“ by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткалачка џерминологија и џена симболика у џумачењу Андрићевеџ дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеве ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у њрици „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušiћ, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у њриповећкама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трајично у књижевности: есеји Иве Андрића о њрози Симе Маћавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – њрожимање нарајивних сензибилитетна</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ђутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ђуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.“

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Мирко ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста прости игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима њоред њуџа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данџуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиџи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разџалиџи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *џањич* (што је „празно зрно“), *џреврџанер* (голуб превртач), *узџлудник* (из реченице Радована Самарџића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебиваџи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разџовориџи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркуђа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јарког сунца* и *злаћних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

У ПРИЧАЊУ ЈЕ СПАС (Андрићев однос према усменом стваралаштву)

СНЕЖАНА Д. САМАРЦИЈА*

С а ж е т а к. – Међу романима и приповеткама Иве Андрића фолклорно наслеђе је заступљено на више начина. Сходно тематици, често су те везе изражене или се уочавају као бледи рефлекс усменог казивања, певања, веровања, стила и технике. Најчешће је фолклорни предложак преобликован, сагледан из измењеног угла, у неочекиваном контексту. Овом приликом су издвојена Андрићева: навођења усмених варијаната и одломака; дескрипција контекста импровизације; (ре)конструкција генезе сижеа; деконструкција традиционалних форми, модела, ликова и формула. Преплитањем ових поступака Андрић остварује јединствен привид објективног казивања.¹

Кључне речи: Иво Андрић, роман, приповетка, усмена књижевност, импровизација, праваријанта, фолклорни „прототекст“

ПОЦМИЛИО СИТАН БОСИОЧЕ

Најнепосреднија веза између прозе Иве Андрића и фолклорне грађе² испољава се при навођењу фрагмената народних песама. Мада

* Филолошки факултет, Универзитет у Београду, markosoft91@gmail.com

¹ Рад је део плана научно-истраживачког пројекта *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (Институт за књижевност и уметност у Београду), који финансира Министарство просвете и науке РС.

² Владимир Бован, *Народне умотворине у Андрићевом делу*, Зборник радова Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд: Задужбина Иве Андрића, 1981, стр. 477–482; Natidža Dizdarević Krnjević, *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, 1980; Хатица Диздаревић Крњевић, *Црпцице уз њриповејку „Проба“ И. Андрића. Фра Серафин Бејић – казивач, љумац, њевач*, Зборник радова Из књижевности – поезика, критика, историја, зборник радова у част Предрага Палавестре, Београд, 1997, стр. 257–275; Светозар Кољевић, *Иво Андрић и народна књижевност*, Зборник радова Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе, Београд: Задужбина Иве Андрића, 1981, стр. 471–476; Нада Милошевић-Ђорђевић, *Обрада фолклора у делима Иве Андрића*, Зборник радова Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Сарајево, 1963, стр. 453–459; Јеленка Пандуревић, *Докторска дисертација Иве Андрића и српска усмена традиција*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 2012, 41/2, 288–295; Валентина Питулић, *Трајом архејија, од усмене ка њисаној речи*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2011; Снежана Самарција, „Знакови њоред њуја“ и облици усмене књижевности, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1993, XLI, 1, стр. 93–109; Снежана Самарција, *Андрићеви њслари*, Свет речи, 1997, 1, стр. 21–23; Снежана Самарција, *Поејшка усменој њриповедања у Андрићевој „Прочи“*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 2012, 41/2, стр. 265–277; Бошко Су-

то не чини често, Андрић усменим варијантама у новом контексту даје посебно место и значења. Ти су фрагменти махом структурно истакнути у оквирним сегментима Андрићевог текста, на почетку или крају сложене наративног склопа. Таква синтагматичка позиција истиче околности импровизације, било да се пажња усмерава на колектив, одређени слој друштва или удес појединца.³ Необичан је и избор наведених стихова међу којима само једна песма припада класичном Вуковом корпусу⁴, док се остали „цитати“ жанровски могу одредити као шаљиве песме-пародије, војничке песме, севдалинке, хроничарске и крајишке песме, лирске песме о епским јунацима.

Једну „варијанту“ Андрић недвосмислено представља као део гусларског репертоара. И околности у којима професионални гуслар пева и његова публика откривају промене, пресудне за традицију и усмену епску поезију. Колико год да се топос крчме јавља и при обради одређених епских тема, Андрић предочава другачији, нови тип културе кроз опис Заријеве механе. Ту се поред окорелих ракијаша редовно налазе Сумба Циганин са својом зурлом, Франц Фурлан са хармоником, Ћоркан и Шаха. Дешава се да:

„наиђе гуслар, обично Црногорац, неки, испоснички мршав, сиротињски одевен, а право држања и светла погледа, изгладнео а стидљив, горд а упућен на милостињу [...] У њему се невидљиво рву многа супротна и непомирљива осећања, а нарочито величина онога што носи у души са бедом и слабашћу онога што може да изрази и покаже пред другима“.

вајдић, *Прејлед моштва усмене књижевности у романима Иве Андрића*, Научни сасанак слависта у Вукове дане, 1994, 22/1, стр. 111–120; Бошко Сувајџић, *Дновиде воде*, Нови Сад: Orpheus, 2012.

³ Нпр. пролог романа *Омерџаша Лајнас* (Иво Андрић, *Омерџаша Лајнас*, Београд: Просвета, 36–37); завршни одељци *Травничке хронике* (Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Просвета, 1961, стр. 539); уводни сегмент приповетке о Ћоркану (Иво Андрић, *Прича о кмеју Симану и друје њриповејке*, Београд: Просвета, 1969, стр. 69–70) итд.

⁴ На почетку градње ћуприје, међу кулчарима се налази и гуслар, неки Црногорац (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Зрењанин: Sezam Book, 2011, стр. 26), који пева о удаји сестре Душанове (Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њјесме II*, Сабрана дела Вука Караџића, V, пр. Р. Пешић, Београд: Просвета, 1988, бр. 28). Раскош и изобиље царског двора су повезани са опијањем, грехом и лицемерјем најугледнијих представника црквене и световне власти. Опеван догађај могао би се „тумачити“ као део тешког „безакоња“, с којег су великаши и сиротиња кажњени, једни да нестану, а други да се злопате под тиранијом туђина. Занос с којим окупљени слушаоци прате те стихове, заправо је потпуно неусаглашен са садржином песме. Међутим, баш такав несклад теме и доживљаја као да згушњава временску перспективу. Давни, фиктивни догађаји из песме и тренутак импровизације подстичу (предстојеће) одлуке и отпор појединаца.

Снебивање сиромаша нестаје „као чаролијом“ чим запева. Међутим, Андрић наводи уводне стихове каквих нема међу „јуначким“ песмама било којег времена:

*Процвиљео ситан босиоче:
Тиха росо, шито не њадаш на ме?*⁵

Тако почиње запис из Вукове руковети љубавних и „различних женских пјесама“. Структура лирског текста се, формулативно, заснива на дијалогу и обрисима сведене лирске приче о завади виле и орла.⁶ У спору око тога чија је зелена планина, вила саломи крила своје такмацу. Остављене птиће теши ластавица, обећањем да ће их одвести до изобиља и вечите светлости „земље Индије“. Сваки од три прстена ове композиције⁷ има сопствене ликове, чија је симболика богата и амбивалентна. Због непознатих околности под којима су се ови стихови певали, остају загонетни смисао и жанровска упоришта песме, која би могла припасти и обредној и митолошкој поезији.

Андрић је, међутим, песму са истом уводном формулом придружио епском песништву. Додао је стих и лирску слику преобразио у форму словенске антителизе, на почетку епског развијања (неког) догађаја:

То не био ситан босиоче...

Тако настала Андрићева варијанта, међутим, не среће се у класичном корпусу епике, мада образац словенске антителизе није неуобичајен за епску стилизацију.⁸ Андрић није открио о каквом је то епском сукобуridoшлица певао уз гусле гостима Заријеве механе. Пажњу је усмерио на чин импровизације, обухватајући и гуслара и слушаоце. Доследно је очувао и жанровско одређење такве песме. Али, готово парадоксално, Андрићев квазицитат је сачувао наративно лирско језгро из Вукове збирке. Истовремено је појачана фигуративна компонента лирског прототекста или предтекста. Јер, премда окршај виле и орла није директно наведен, управо је такав заплет симболично обгрлио сваки вид борбе између непријатеља, како год да су они „одређени“ и мотивисани:

⁵ Иво Андрић, *На Дрини ћурџија*, стр. 188–189.

⁶ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њесме I*, Сабрана дела Вука Караџића, IV, пр. В. Недић, Београд: Просвета, 1975, бр. 665.

⁷ Хатица Крњевић, *Скица за видове композиције лирске народне њесме*, зборник радова *Поеџика српске књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1988, стр. 117–139.

⁸ Мирјана Детелић, *Урок и невесџа. Поеџика ејске формуле*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996, стр. 151–152.

„и дижући вео са свог поређења, почне да набраја турске или српске стварне жеље и судбине које се крију иза фигуре о роси и босоку, код слушалаца се одмах деле осећања и разилазе супротним путевима, већ према томе шта је ко и шта у себи носи, жели и верује. Па ипак, по неком неписаном правилу, сви они мирно слушају песму до краја и, стрпљиви и уздржљиви, не одају ничим своје расположење; само гледају у чашицу пред собом, где на сјајној површини ракије назире жељене победе, гледају бојеве и јунаке и славу и сјај којих у свету нигде нема.“⁹

Неосетно, помоћу апстракције конкретног сижеа, Андрић је предочио живот епске и лирске народне поезије. Уз фиктивну компоненту епског подвига нагласио је прилагодљивост „текста“ тренутку извођења. Опис реакције публике сугерише и промену услова под којима се „мирно“ слуша епска песма. Измењени друштвени токови стишавају емотивно ангажовање, што утире пут и лаганом гашењу епског импулса.

Ипак, Андрић је успео да дочара како чак и у промењеним оквирима културе старији нараштај доживљава епске песме као вид националног упоришта и сведочанство о заслуженој слави јунака. И то је један од Андрићевих примера навођења стихова. Али, док остале песме – епске, лирске, баладе, севдалинке неко пева, једну варијанту о четовању Црногораца старац – чита из „дебеле, искрзане“ Пјесмарице. Не може се наслутити ко је приредио или, можда, само преписивао безброј пута прелиставану збирку. И, при том, уживљавање газда Петар у опевани догађај је ближе усменој импровизацији него читалачком искуству:

„са сваким стихом падао је све више у ватру [...]
 Санак снила була колашинска
 У бијелу граду Колашину
 Затим су се стихови низали све брже и брже, све живље и кривије,
 све кроз неке крви и погибије, док не пређе у право запевање:
 Ал се соко добро замјенио:
 Три убио, а два обранио,
 Док је своју главу из-гу-биии-ооо.“¹⁰

Мада се приповедач јасно дистанцира и не дели исте емоције, ова мала епизода неосетно поприма обресе мегдана. Двобој воде два гласа – Петров, док чита типичну хроничарску песму, и невидљивог хоце, који позива на молитву. Такво удвајање фиктивних светова (народне песме и Андрићеве приче) обухвата непомирљивост два света, између којих постоји тензија, чак и ако изгледа да ништа не ремети учмалу свакодневицу.

⁹ Иво Андрић, *На Дрини ћуџија*, стр. 189.

¹⁰ Ivo Andrić, *Sarajevske priče*, Beograd: Laguna, 2011, Tri dečaka, стр. 210–211.

„КАД ПОЧНЕ ДА ПРИЧА“ ИЛИ ДЕСКРИПЦИЈА КОНТЕКСТА ИМПРОВИЗАЦИЈЕ

Усмено стваралаштво се од писане речи највише разликује по начину стварања и вредновања дела. Контекст извођења варијанте, усмена казивања и певања измичу свим техникама „снимања“ и бележења грађе. С друге стране, околности импровизације и сам феномен обликовања „текста“ пред публиком важни су чиниоци контактеног типа комуникације¹¹, а некада су пресудни за стваралачки чин, естетске домете и трајање умотворина. Наводећи конкретне стихове, пословице, изреке, приповетке и предања, Андрић је пажљиво описивао атмосферу, усмене ствараоце и реакције слушалаца. Некада је самом извођењу давао предност над варијантом, чија садржина изостаје или се тек слуги.

Веома различите околности импровизације у Андрићевој прози стварају привид непрекидног постојања предуслова за певање и казивање. И публика је разнолика, од монолитне групе кулчара и недаћом повезаних житеља касабе до бираних званица за фратарском трпезом и чланова самостанског братства, од кривих и недужних апсеника до околних пијанаца или друштва на малом и великом теферичу. Понекад је довољно и присуство тек једног човека. Тако Симан пева пијаном бегу, Менто Папо пред крвником продужава минуте свога живота, али и Тамил прича само фра Петру, а везир приповеда француском конзулу старе и скорашње догађаје из царевине.

И без публике запева понеко сам – обузет пићем и ноћном тескобом (Муса Пјевач из *Травничке хронике*), животном радошћу у пробуђеној природи (Миле из вишеградске хронике), сећањима на проћердан живот (бивши Никола, а потурчени Мустафа, брат Омерпашин) или певуши жена док тка: „Онако како пјевају жене при послу: ни пјесма ни ријечи немају ни почетак ни крај.“¹²

У Андрићевој прози и однос публике према песми или причи представљен је уз више разлика него сличности. Ти детаљи увек допуњавају психолошки портрет ликова, успостављајући јединствен привид стварности и објективног приповедања. Ђерзелезово усхићење пред песмом, на пример, осликава искреност еписког јунака, чиме он још изразитије одудара од злонамерника и притворних пријатеља:

„У то се догоди да од Рогатице стиге и Богдан Цинцарин, пјевач познат у по Босне; чим он запјева, освоји одмах и занесе вас хан [...] а Ђерзелезу се чини да му душу вуче и да ће, сад на, издахнути од превелике снаге или превелике слабости.“¹³

¹¹ Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd: Prosveta, 1983. стр. 46, 99.

¹² Ivo Andrić, *Sarajevske priče*, Mara Milosnica, стр. 136.

¹³ Иво Андрић, *Прича о кмету Симану и друје приповејке*, Пут Алије Ђерзелеза, стр. 13.

Помоћу доживљаја песме и певања Андрић ефикасно изоштрава јаз између домаће средине и странаца, који туђи језик не знају, а још мање разумеју људе крај којих живе:

„Слушао сам кад овај народ пева и видео сам да и у песму уноси исту дивљину и нездрави бес [...] Њихово певање личи више на пасје завијање него на песму [...] гледао сам их како певајући преврћу очима, шкрипе зубима и бију песницом у зид, било да су опијени ракијом или просто гоњени унутарњом потребом за урлањем.“

Странци то певање „чују“ као застрашујући „лелек“ или „дуг лелек“ или „отегнут глас неразумљиве песме, као лелек са дна неких вода.“¹⁴ Али, и када нема језичких баријера, доживљај „туђег“ певања појачава супротности два света.

„Откако зна за себе и прима Турке и мучи муку с њима, фра Марко је одувјек нарочито мрзио ту њихову потребу за пјевуцкањем и бескрајним лелеком и цвиљењем; он је у томе видио као неки нарочит знак њиховог немира и проклетства.“¹⁵

Међу Андрићевим ликовима приповедача издвајају се они најбољи, а и њихов репертоар је различит, попут личних судбина, околности казивања и друштва пред којим се нижу приче. Рођени са јединственим даром, они су својим савременицима, суседима, оближњим селима и касабанама, па и следећем нараштају познати управо као причаоци и причала, мада им тај статус не доноси посебне привилегије. Пре би се могло рећи да су, попут Андрићевих гуслара, сви казивачи људи са маргине. Неки су ту доспели пореклом, неки због греха или грешке, али су и међу њима уочљиве сличности и разлике, тако изразите у портретима Ђамила, Заима, Хаима, фра-Петра, Алихоџе, фра-Серафина и фра Стјепана, Ибрахим-аге, Каришика и Казаза или старог Леке, брата добрунског кнеза, који своја причања о далекој прошлости „не двоји [...] од садашњости“.¹⁶ При разликовању су готово занемарљиве личне судбине, социјални статус, верска и национална припадност. Нијансе успостављају односи према причи и начини њеног саопштавања. Повезује их потреба за причањем и чудесна привилегија упечатљиве импровизације, оне извођачке компоненте без које, суштински, не постоји ни усмена прича, као што је нема ни без макар једног слушаоца. Дар казивања дат је и женама, али се

¹⁴ Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Просвета, 1961, стр. 178–179; 170, 179, 182, 625.

¹⁵ Ivo Andrić, *Fratarske priče*, Beograd: Dereta, 2010, Kod kazana, стр. 57.

¹⁶ Ivo Andrić, *Sarajevske priče*, Beograd: Laguna, 2011, Izlet, стр. 190.

кроз кроки тих ликова испољавају строга правила понашања. Жене причају деци и другим женама. Само је једна од тих прича детаљно представљена, када најмлађа снаха, у сутон, приповеда о Памуковићима.¹⁷ Иначе, махом се казивање жена прелама кроз сећања на „дадиљине приче“¹⁸ или се из прошлости помаља лик мајке. Међутим, Костак се стиди тих успомена, баш зато што је његова мати „живе маште имала [...] развијен дар опонашања, била речита и умела лепо да прича.“¹⁹

Исте особине даровитих казивача још се изразитије представљају у причама о причању фра-Серафина и Ибрахим ефендије, чију умешност импровизације писац непосредно описује. Склоп приповетке „Проба“ обухвата и садржину онога о чему „будибокснамњак“ казује, коме се обраћа и како то чини.²⁰ Ибрахимов лик искрсава давно пошто је нестало његовог гласа. И сама „Прича“ је сећање. Из успомена израста несвакидашњи главни јунак – усмено приповедање, неухватљив тренутак у којем настаје једна од безбројних прошлих и будућих варијаната. Вукову сликовиту конструкцију „исто то само мало другачије“, Андрић је на посебан начин превео у прозачност атмосфере казивања:

„Оно што је у тим причама изузетно и необично, то је његова способност да слушаоце увек изненади нечим – познатим. На жалост, његове су приче, као многа усмена казивања, непоновљиве. При сваком покушају да се оне пренесу остаје само суви костур, и ви се и сами чудите и у чуду питате како и када су се, у току препричавања, изгубили животни сокови и велика драж Ибрахим ефендијиних прича.“²¹

Дуго се памте и причања фра Петра, заједно са јединственим утиском да је његова свака реч: „казивала више него што она у обичном говору значи. То је изгубљено заувек.“²²

¹⁷ Ivo Andrić, *Sarajevske priče*, Beograd: Laguna, 2011, стр. 136–145

¹⁸ Ivo Andrić, *Priče o osobenjacija i malim ljudima*, Beograd: Laguna, 2011, Поподне, стр. 11.

¹⁹ Иво Андрић, *Омерџаши Латас*, стр. 208–209.

²⁰ Хатица Диздаревић Крњевић, *Црпцице уз њриповејку „Проба“ И. Андрића. Фра Серафин Бејић – казивач, глумац, певач*, Зборник радова *Из књижевности – њоејшика, кријшика, историја, зборник радова у част Предраја Палавесице*, Београд, 1997, стр. 257–275

²¹ Иво Андрић, *Кућа на осами*, Београд: СКЗ, 1976, Прича, стр. 118.

²² Ivo Andrić, *Turske priče*, Beograd: Laguna, 2011, Труп, стр. 28.

„КАД СТВАР ПРЕЂЕ У ПРИЧУ“
ИЛИ (РЕ)КОНСТРУКЦИЈА ГЕНЕЗЕ СИЖЕА

Андрић је до савршенства развио поступак ретроспективе и када се „враћао“ до зачетака песме и причања. Поред познатих процеса настанка хроничарске епике непосредно након догађаја, „реконструкција“ обухвата и „праваријанту“ лирске песме.

Попут лајтмотива Андрићеве прозе понавља се – опевање конкретне лепотице на гласу. У њеној непосредној средини настају песме и приче, а преносе се дуго и далеко, све док не постану део заједничког фонда традиције. Тако је наговештен удес Катинке, несрећне: „рад своје лепоте о којој су пјевали двије пјесме по свој Босни.“²³

Детаљније су импулси настанка лирског „текста“ описани у епизоди о цури из куће Османагића. Чудесно укрштање живота са наслеђеним мотивима и формулама, Андрић је предочио попут пословичног уопштавања:

„Одувек је код нас тако да по једна девојка у сваком нараштају уђе у причу и у песму [...] на њеном имену се пале маште, око њега се расипа одушевљење мушкараца и плете завист жена. То су та изузетна бића, која природа издвоји и уздигне до опасних висина.“

Одмах затим, као својеврсни доказ, следе стихови:

*Мудра ли си, лијепа ли си,
Лијепа Фајо Авдаиџина!*

У усменом стваралаштву често је обрађен мотив погубне лепоте. Њени су непријатељи људске страсти, завидљивост вила и демона, моћи урока и клетве или су сами, лепотом издвојени јунаци, жртве сопствене сујете. Андрић посебно наглашава и преокрет:

„Такве личности о којима се пева и говори однесе брзо та нарочита судбина, а иза њих уместо остварених живота остане да живи песма или прича.“²⁴

Варијацијом те истине о животу завршава се и епизода о Авдагиној Фати:

„Остала је само песма о девојци која лепотом и мудрошћу сја изнад свега, као да је непролазна.“

²³ Иво Андрић, *Прича о кмету Симану и друге њријовейке*, Пут Алије Ђерзелеза, стр. 25.

²⁴ Иво Андрић, *На Дрини ћурџија*, стр. 101–102; 110; 261.

Пред крај романа дискретно је истакнута моћ песме и приче у свеопштој пролазности. Мада се више нико из касабе и околних села не сећа ни лепотице, ни невестиног лета пут таласа Дрине, нити хладног тела утопљенице, кроз ноћ допиру стихови „старинске песме“:

*Мудра ли си, лијеја ли си,
Лијеја Фаџо Авдаина!*

Као што је описивао околности настанка конкретног лирског „текста“, тако је Андрић дописао „предисторије“ предања, локализујући интернационалне мотиве који могу бити стилизовани у стиху и прози. Било да се пажња усмерава на једну судбину или слику епохе, на повезаност чланова заједнице или удес отуђеног појединца, приповедање тече „од краја ка почетку“. Самим тим, изгледа као да нема неизвесности и немогуће је било шта изменити, попут одлуке суђаја. Човечанству и приповедачу преостају прича и „потреба за причом и причањем“, којима се тек продужава илузија „живота и трајања.“²⁵

„Рационална“ подлога фолклорних мотива и представа добила је истакнуто место у уводним поглављима хронике о везировој ћуприји. Андрићеве епизоде чине особен „пар“ културноисторијским, демонолошким и локалним предањима. Тако се скида ореол фикције и истовремено успоставља нова димензија варијаната о вили бродарици и људској жртви при зидању грађевина, о црном Арапину или тајанственом гробу, о чијој „прошлости“ постоје две истине.

Браћајући време у период „пре“ приче, Андрић наглашава битне компоненте предања – њихову веродостојност,²⁶ флексибилност и преплитања усмених облика. Два фиктивна света – усменог казивања и радње романа релативизују и стварност и причу. Наслеђен од давнина, тематско-мотивски фонд се прислања уз предочена збивања, чиме се продужава живот традиције. Нове варијанте постају део заједничке баштине, колико год да представљају свеже успомене или одјеке сећања о „конкретном“ добу и личностима:

„Народ лако измишља приче и брзо их шири, а стварност се чудно и неразделиво меша и преплиће са причама“;

„Народ памти и препричава оно што може да схвати и што може да претвори у легенду“²⁷ или

„Машта почиње да ради, стварност јој пружа храну, шапат је распаљује, а страх подржава и шири оно што машта ствара.“²⁸

²⁵ Иво Андрић, *Прича о кмеџу Симану и друје ћуприовешке*, стр. 5.

²⁶ Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2000, стр. 172–174.

²⁷ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, стр. 20, 29.

²⁸ Иво Андрић, *Омерџаша Лаџас*, стр. 62.

И, премда је то што „народ“ прича именовано као легенде или „маштарске приче“, та се приповедања утврђују у Андрићеву наративну конструкцију, уз наглашавање неминовних измена током сваког „препричавања“. Повезане са друштвеним околностима, приче се саопштавају у широком распону од шапата до силне неукротивих природних појава. Дobar део Андрићевог приповедачког опуса показује како приповедни импулс у традицији долази из реалија, трагичних обрта и догађаја, важних за заједницу или појединца. Удаљавајући се од епицентра (стварности), од личног удеса и непосредних „сведока“, те приче лагано добијају наносе фикције, а прихватају се на специфичан начин, попут анегдота и предања. У њихову истинитост се не сумња, у њих верују или имају потребе да верују и аморфна група слушаца, знани, анонимни и невидљиви казивачи²⁹.

Над приповедачима и слушаоцима често доминира прича сама. Сложене процесе стварања и трајања прича Андрић уме да сажме до једне речи, синтагме, реченице.³⁰ Некада стихија приповедања добија јасније обресе и више простора:

„А тога истог часа почела је да се креће, другим ритмом а у противном правцу, да расте и да се грана, свуда присутна а невидљива као вода понорница, прича о Костаћу [...] Ширили су је путници и доколичари, а примали и шапатам понављали исти људи који, наизглед мирни и равнодушни, иду градским улицама као да о свему томе ништа не знају и не желе да знају [...] само у народу, тамо дубоко међу ситним светом, по затвореним и глувим кућама, нарочито међу женама живела је и трајала прича о Костаћу и девојци, и ту ће, како по свему изгледа, доживљавати даље и све нове преображаје и, мењајући облик, трајати ко зна докле.“³¹

Спрегу између живота и приче о животу Андрић је варирао више пута. Описујући конкретан збивање, заокружен биографијама или ски-

²⁹ Таква спрега фикције и животне стварности изврсно је предочена и кроз инверзију истине и лажи у Казазовој причи о сусрету са везиром (Ivo Andrić, Ivo 2011d, *Turske priče*, Прича о веzirovом слону, стр. 92–93). Нада Милошевић-Ђорђевић, *Прејлед њрозних облика наше усмене књижевности*, Књижевна историја, 1981, XIV, 53, стр. 35–36.

³⁰ „Иду приче“; „Постоји прича“; „Прича се“ и „кажу“ (Иво Андрић, *Омерџаша Лајас*, стр. 62, 67, 267, 471). „Међу радницима и у народу пође шапат да Жепи не да моста на се.“ (Иво Андрић, *Прича о кмећу Симану и друје њријовејке*, Мост на Жепи, стр. 31); „Залуду се причало да се ноћу нешто приказује у тунелу и руши радње“ (Ivo Andrić, *Priče o selu*, Beograd: Laguna, 2011, Rzvavski bregovi, стр. 72); „Глас да се њуприја неће моћи подићи отишао је далеко, ширили су га и Турци и хришћани (Иво Андрић, *На Дрини њурија*, стр. 29).

³¹ Иво Андрић, *Омерџаша Лајас*, стр. 258, 285.

цама за житија ликова, као да је сведочио о безбројним извориштима прича. На први поглед, чини се како све и свашта може ући у причу. Ипак, памти се само оно што је по било чему особито – по добру или злу, по лепоти или ужасу. Необично и неуобичајено, дивно, смешно или сабласно прелази границе времена и оквира средине у којој се зачиње, „рађа“, „никне“ прича. Андрић често помоћу персонификације наглашава свеопшти став, нарочито о појединим људима. И када куде и кад хвале, те приче се брзо преносе, било да се односе на странце, суседе, чланове породице, на људе које је могуће видети или се дају сагледати тек захваљујући причама. А чим се то догоди, стварност и причање успоставе нови однос, јер прича:

„није само лепша од нелепе стварности него ће и дуже трајати но што би трајао Хасим [...] и много више вредети него што је он, жив, за касабалије вредео.“³²

Непрекидно преливање стварности у причу и причања у део стварности су наоко опречни процеси, али су они равноправне градивне јединице Андрићеве прозе. Њима се придружују тајни греси, који нису за причање, и лажи разметљиваца, чија се сујета храни причањима о победама и недостижном угледу. Какав год статус да имају у својој средини, такви Андрићеви ликови су увек антиподи добрих приповедача.³³

ИЗ ЈЕЛЕНИНЕ СЕНКЕ ИЛИ ДЕКОНСТРУКЦИЈА ТРАДИЦИЈЕ

Андрићева проза открива и различите трансформације свих сегмената фолклорног фонда. Најчешће се њихова дестабилизација остварује помоћу структурних чинилаца, који су супротни појединих усмених облика. Тај захват лепо илуструје прича „Аска и вук“,³⁴ мада форма басне нема искључиво усмене корене. Ипак, чак и независно од тога да ли се писац приклонио усменој или писаној басни, изразита је стваралачка метаморфоза ове приповедне врсте. Поетички систем није потпуно разорен, јер су и у Андрићевој обради одолели вишезначна природа конфликта и типске особине ликова. Али, баснама је својствена сажетост, скицирање заплета и расплета, засновано на лакој препознавању алегоричке особине јунака. Сви су ти елементи

³² Ivo Andrić, *Priče o selu*, Osatičani, стр. 11.

³³ Такви су, на пример, Абдуселамбег „брбљивац и хвалиша [...] кукавица и лажов“ (Ivo Andrić, *Turske priče*, Београд: Laguna, 2011, Mustafa Madžar) или газда Андрија Зерековић (Ivo Andrić, *Priče o osobenjacima i malim ljudima*, Београд: Laguna, 2011, Zlostavljanje 59–91).

³⁴ Иво Андрић, *Приповећке II*. Сабрана дела, V, Београд: Задужбина Иве Андрића, 2011, стр. 69–78.

у служби поучне, духовите или поучно-духовите поенте, коју изриче победник или жртва. Андрић је, међутим, неутралисао та својства. Истовремено их је „надокнадио“ помоћу дескрипције, премда би у фолклорној обради развијено описивање и коментарисање било погубно за естетску успелост, па и дидактичност варијанте. Особен привид динамике дочаран је описом покрета, чиме је самој игри појачан симболично-алегоријски смисао. Епилог, који би разорио структуру усмене басне, обликован је убрзаним низањем догађаја из живота главне јунакиње. Прошлост, садашњост и будућност су, у заротираној временској оси приповедања, такође постале релативне категорије, што је појачало фигуративну димензију приче.

Због свих тих измена, фолклорни предложак се једва слути, што не значи да не постоји. Напротив, често су у усменим баснама и причама о животињама обрађени сукоби недужне жртве са крволочним вуком, али и варијације о курјаку, који страда због сопствене глупости.³⁵

На другачији начин је Иво Андрић преобликовао ликове епских јунака. Његов триптих о Ђерзелезу није нарушио привид објективности, колико год да је сам феномен релативан и у стварности и у световима фикције. Како је примећено, детронизација епског система започиње када се помоли пукотина између одабраног догађаја и епске биографије – онога што „сви знају“ о застрашујућем и славном Ђерзелезу.³⁶ Лишен патоса „јуначких“ песама, „несрећан, славан и смијешан“³⁷ он губи сваку битку при суочавању са људима изван епске матрице. Из гротескног налицја епског портрета назире се универзална жудња за љубављу и осетљивост пред лепотом. Андрић је лирском димензијом разарао епско ткиво и богатио психологију епског јунака, а знани и непознати усмени ствараоци су о женској лепоти махом певали посредно, кроз пратећу линију заплета о отмицама, неуспешним просидбама или удесу сватова. Док међу лирским народним песмама управо девојачка

³⁵ Мотив превареног вука, којег надмудри његова потенцијална жртва (АТ 122) у српској усменој прози обрађен је и као басна и као ланац наративних секвенци приче о животињама. Поред „мале приче“ из Вукове збирке пословица: *Да нијесам њајшла не бих се у сриједу сјатаила* (Вук Караџић, *Српске народне пословице*, Сабрана дела Вука Караџића, IX, пр. М. Пантић, Београд: Просвета, бр. 850), постоји богат круг варијаната (Снежана Самарџија, *Народне басне и приче о животињама. Анџолоџија*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2002, бр. 5–8, 55–57 и напомене, стр. 114–115, 126–127).

³⁶ Надметање подстакнуто жудњом за тананом Латинком је „preinačena epska situacija, narušena nepodesnim zamenaма, uvelom jabukom, pogrdnim uzvicima, drugim trkačem koji se ‚maskari‘ bez ikakvog ljudskog i epskog dostojanstva, napokon tragičnim nesnalaženjem Đerzelezovim, kojeg ova scena pretvara u parodiju svoje vlastite epske prošlosti“ (Hatidža Krnjević, *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Београд: Nolit, 1980, стр. 182).

³⁷ Иво Андрић, *Прича о кмету Симану и друге њијовешке*, Пут Алије Ђерзелеза, стр. 22.

лепота има моћ да запали градове,³⁸ лепотице вилинског лика засењују и епске јунаке, само што они о томе готово никада не говоре.

Историја човечанства открива колико је феномен лепоте релативан, повезан са укусима колектива и доживљајем јединке. На више начина опевану, лепоту-девојку у лирским народним песмама увек краси склад телесних особина, духовних врлина и патријархалног етичког кодекса. Исти такав доживљај, потпуно неочекивано, Андрић представља кроз чежње и страсти помоћника француског конзула. Епизода о Дефосеу и Јелки могла је изостати из наративне конструкције³⁹. Али, управо тај сегмент открива и дубоке Андрићеве споне са баштином и његову јединствену вештину дочаравања илузије објективног казивања. Док се у пробуђеној природи бори са самоћом и чамотињом, „млади конзул“ све више обраћа пажњу на групу долачких девојака, закупљених ручним радом. А, међу њима је Дефосе: „најбоље запазио лице оне девојке која је најдубље обарала главу пред њим.“ У тако постављеној „логици“ односа између мушкарца и жене преламају се фолклорни мотиви о девојачкој лепоти и чедности. Исти утисци, предочени из Дефосеове тачке гледишта, најсроднији су стиховима о смерности српске девојке.⁴⁰

Странац, иначе, пише књигу о Босни и чине му се јасни сви замршени односи и противречности средине којој не припада. Али, управо његов доживљај тог туђег света као да се највише приближава „истини“, јер су му опсервације много тачније од онога што у том „дивљем“ свету виде остали странци. Појачавајући аутентичност Дефосеових процена, Андрић се задржава на сусрету младих, под окриљем природе, као и у народној лирици. Но, од подударних кулиса важнији је покушај младића да „дефинише“ природу Јелкине лепоте:

„Њему је и она изгледала као део – одуховљени и издвојени део – тога богатог вегеталног света. – Она је вегетална – говорио је сам себи, као што човек пева неке речи, не мислећи зашто то говори ни на значења тога што изговара. Онако румена, насмејана, а стидљива, обарајући сваки час главу као цвет круницу, она је заиста у његовим мислима била везана за цвеће и воће, и то у неком дубљем и нарочитом смислу о коме он сам себи није давао рачуна; нешто као свест и душа воћа и цвећа.“

Оећања и мисли најмлађег изданка париске дипломатије спонтано се приближавају значењима лирских формула. Јер, кроз лирске инвокације су јунакиње љубавне народне песме изједначене са цвећем и воћем:

³⁸ Вук Караџић, *Српске народне њјесме I*, бр. 659.

³⁹ Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 258–261.

⁴⁰ Вук Караџић, *Српске народне њјесме I*, бр. 599.

Девојчице ружичице; Девојчице, ситна љубичице; Бевојчице наранџице! Бевојчице љубичице, ружо румена; Ој девојко, ишио-ма/румена ружице; Ој девојко, њлава њерунико. ⁴¹

И мирис девојачких недара момци пореде са воћем и цвећем, да би изнад „вегеталног“, видљивог и материјалног света сама девојка исказала природу своје чедности и лепоте.⁴²

Из Дефосове слике „вегеталне“ Јелке исијавају импулси усменог наслеђа патријархалне културе. Универзална визија лепоте као да је поништила разлике између европских салона и балканских села. Чулност и љубав из усмене лирике су преображени готово до непрепознавања, али су баш такви и у таквом изразу, враћени сопственом исходишту.

Сложене преплете различитих извора Андрићеве инспирације откривају и казивања о жени – које нема⁴³. Она именом призива Зевсову кћи, због које нестају древни градови, а ток асоцијација сеже још дубље до космогонијских представа о античком богу сунца и светлости.⁴⁴ Андрићева Јелена везана је за сунце и светлост: „Мрак, влага. То није њен елемент.“ Прате је прозрачност и белина, било да се њен лик тек назире или израња из зеленила као „девојка у белој хаљини“.

Али, управо се Јелена, божанска Хелена, по пореклу, одликама и лепоти, по амбивалентној симболици свога имена и своје појаве неосетно приближава митским лепотицама из српске традиције. Сунчеве сестре или сунчеве и месечеве заручнице, такође су недостижне⁴⁵ и не могу припасти смртницима. Блиставе, али и сабласне, оличавају саму природу у ритму рађања и смрти, имају и моћ вечног обнављања и разорну силу стихија.

Постоји међу Вуковим записима и прича о девојци:

„која није рођена од оца и мајке, него је начиниле виле од снијега извађеног из јаме бездање према сунцу Илијинскоме, вјетар је оживио, роса је подојила, а гора лишћем обукла и ливада цвијећем накитила и наресила.“⁴⁶

⁴¹ Вук Караџић, *Српске народне њјесме I*, бр. 590, 526, 593, 591, 422, 594, 441.

⁴² *Моја недра не миришу
Нији дуњом, ни неранчом,
Нији смиљем, ни босиљем:
Веће душом девојачком.* Исто, бр. 562.

⁴³ Иво Андрић, *Пријовейке II*, Сабрана дела, V, Београд: Задужбина Иве Андрића, 2011, стр. 261–276.

⁴⁴ Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић, *Речник њрчке и римске мийолоџије*, Београд: СКЗ, 1979, стр. 456.

⁴⁵ Вук Караџић, *Српске народне њјесме I*, бр. 232–234.

⁴⁶ Вук Караџић, *Српске народне њријовијејке*, Сабрана дела Вука Караџића, III, пр. М. Пантић, Београд: Просвета, бр. 24 и стр. 553.

И девојка бржа од коња и Андрићева Јелена су истовремено и блиске и далеке, нико их не може имати, ни задржати уза се. Као што је она из усменог причања стопљена са водама, гором, лишћем и сунцем, и Андрићева Јелена се слуги на отвореном простору, на путовању, међу незнанцима туђег и свога града. А, када се њен лик последњи пут јави:

„преда мном се просу девичански, обасјан предео и у њему, велик и издужен, Јеленин лик у ходу. Није била нага, али одевена, као зануханом мрежом, само пределом кроз који се кретала: таласима, трептавом светлошћу сунца и воде, младим лишћем. У том тренутку угледао сам је, као никад, у свој њеној величини и лепоти.“

Чудесна девица ишчезне сред „највисочије планине“, баш када се царевину чини да је досегнуо до лепоте и среће. Јелена нестаје постепено, попут живота самог, као да води на ону, другу страну. То, уосталом, наговештава и њено име. Оно не подразумева само божанску светлост, већ обухвата и симболику јеле и значења која има јелен у представама о плодности и култу мртвих⁴⁷.

И Андрић и непознати усмени казивач истим појмом повезују две визије. Додуше, када је припремао текст за штампу, Вук је изоставио завршни коментар из записа. Тиме је постао сложенији спој бајке и предања, док је прича остала отворена за неку нову епизоду и за различита тумачења. Приповедач је, међутим, истакао однос колектива и свој став према фиктивном догађају и природи чуда о којем је говорио:

„Шта је ово било, и каква је девојка била бог зна, а говоре људи од кога сам и ову приповијетку чуо да није била девојка, него некакво привиђење.“

Исповест о Јелени је обликована слично, јер онога часа када пропламса и сама намера да јој се непосредно обрати, жена „савршеног бића и лика“, оличење „снаге и лепоте света, нестане као привиђење.“ Реч се понавља, пригушена потребом да се досегне лепота: „привиђење, али и стварна жена“. И још једном, када се казивање гради као самоспознаја, иста реч замењује Јеленино име: „Могло би се рећи да сам увек живео од сећања на једно привиђење, а сад живим од успомене на та своја сећања.“

⁴⁷ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: СКЗ, 1985, стр. 122–123; Слободан Зечевић, *Кули мртвих код Срба*, Београд: Вук Карацић, Етнографски музеј, 1982; Александар Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Београд: Бримо, Логос.

Почетак казивања је најавио такав преокрет и „у срећним тренуцима“, када се:

„појави Јелена. Како, када, и под којим видом и привидом, не бих могао да кажем, јер то ни сам не могу никад да предвидим нити умем себи доцније да објасним.“

Очекивање Јелениног писма је, рекло би се, потпуно удаљено од фолклорних трагова. Али, чак и ту, слути се ехо оног вилинског гласа,⁴⁸ који и највећим јунацима јавља да им се ближи крај живота, какав год да је био. Кликовањем виле, њеним оглашавањем, као и Јелениним првим и последњим писмом, отварају се, заправо, исте две стазе. Једна је кратка, утихнула у ћутању. А, на другој постоји могућност да „никне“ и започне прича.

Snežana D. Samardžija

IN TALKING LIES THE SALVATION
(Andrić's relation towards oral art)

S u m m a r y

The synthesis is dedicated to seeing the role of oral tradition and folklore content in Andrić's novels and stories. Those relations are sometimes quite distinct, expressed in the structure of Andrić's text, and sometimes can be noted as pale reflex of oral narration, singing, belief, style and technique. Dynamic relations can be show in several ways: through analysis of motives, models, characters, space and time, narrative process or selection of certain oral genres. On this occasion, the (conditional) typology of Andrić's relation towards folk literature is shown through examples which are related to: 1) quoting of oral versions and fragments; 2) description of context of improvisation; 3) (re) construction of summary genesis; 4) deconstruction of traditional forms and formulas. Andrić often interweaves those processes and establishes unique impression of objective narration.

⁴⁸ Алојз Шмаус, *Гавран гласоноша*, Прилози проучавању народне поезије, 1937, IV, 1, стр. 1–20; Gerhard Gezeman, *Kompoziciona shema i herojsko-epaska stilizacija*; Svetozar Koljević, *Ka poetici narodnog pesništva*, Beograd: Prosveta: 1982, стр. 261–270; Мирјана Детелић, *нав. дело*, стр. 127, 141–142, 146–147.